

1. Ühinemisvabadus ja vabaühenduste tegutsemiskeskond

Põhiseaduse paragrahvis 48 on riigile pandud kohustus luua õigusraamistik, mis võimaldab mittetulundusühingutel tegutseda.[1](#) Ühinemisvabadusega pole Eestis pärast taasiseseisvumist olulisi probleeme olnud. Inimõigustega tegelevaid ja vähemusgruppide eest seisvaid vabaühendusi hakati looma peagi pärast iseseisvuse taastamist, mil ühiskonnas toimus avanemine ja märkimisväärselt suurenes võimalus ennast väljendada ning ühiste huvide või eesmärkide nimel koonduda.

Kui läänemaailmas algas organiseeritud geiliikumine 1960. aastate keskel ja Ida-Euroopas 1980. aastatel, siis Eestis algas see 1990. aastatel.[2](#) Näiteks loodi 1990-ndatel Eesti Lesbiliit, mis oli Eesti ja kõigi Balti riikide esimene seksuaalvähemuste organisatsioon. 2000. aastate alguses tegutses aktiivselt Eesti Gayliit. Kuigi tollased ühendused on nüüdseks tegevuse lõpetanud, oli nende loomine 1990. aastate algul märgilise tähendusega. See oli justkui tollase ühiskonna ja inimeste vabaduspüüdluste lakmuspaber, eriti arvestades asjaolu, et Nõukogude Eestis oli meestevaheline seks kriminaliseeritud. Samuti said need organisatsioonid julgustuseks järgmistele, mis loodi juba 2000. aastatel.

1990. aastate teisel poolel loodi Eestis veel mitmeid organisatsioone, millest said olulised inimõiguste ja võrdse kohtlemise teemasid käsitlevad vabaühendused: näiteks Eesti Puuetega Inimeste Koda ja Eesti Naisuurimus- ja Teabekeskus. Mõlemad on praeguseni hästi toimivad vabaühendused, kes on ühtlasi ka Sotsiaalministeeriumi strateegilised partnerid.[3](#)

Olulise uue organisatsioonina loodi 2010. aastal Eesti Inimõiguste Keskus, kes on olnud üks häälekamaid ja mõjusamaid inimõiguste eest seisvaid vabaühendusi Eestis. Ka Inimõiguste Keskus tegutseb Sotsiaalministeeriumi partnerina. Alates 2007. aastast annab keskus välja Eesti inimõiguste aruannet[4](#), milles mitme valdkonna eksperdid teevad ülevaateid inimõiguste olukorrast Eestis, keskendudes poliitilistele ja seadusandlikele arengusuundadele, kohtupraktikale, olulisematele uuringutele ja statistikale ning headele praktikatele. Inimõiguste aruandest on

saanud väärt tööriist inimõigustega tegelevatele vabaühendustele, kodanikuaktivistidele ja poliitikakujundajatele, kes ammutavad sellest infot viimaste aastate suundumuste ja soovitude kohta.

Viimase kümne aasta jooksul on märkimisväärselt esiplaanile tõusnud mõne vähemusrühma olukord ja nende eest seisvad vabaühendused – eelkõige LGBT+ inimesed ja pagulased. Esimene rühm tuli senisest marginaliseeritud positsioonist välja kooseluseaduse debattide ajal 2014. aastal, pagulased aga kohe sellele järgnenud pagulaskriisi ajal. Mõlemal rühmal on Eestis tugev vabaühendus, kes oma valdkonna eest seisab: esimest rühma esindab Eesti LGBT Ühing, teist Eesti Pagulasabi.

Inimõigusi kaitsvad ja edendavad vabaühendused on palju pidanud töötama selle nimel, et avalik sektor võtaks neid võrdse partnerina ja kaasaks nende sihtrühmi puudutavate otsuste tegemisse. Siin on olnud takistuseks ka negatiivsed hoiakud vähemustesse, mis on küll aasta-aastalt leplikumaks muutunud⁵, kuid mis sellegipoolest võivad mõjutada ametnike, poliitikakujundajate ja poliitikute valmisolekut teatud marginaliseeritud gruppidega tegelevaid vabaühendusi kaasata. Seda illustreerib näiteks soolise võrdõiguslikkuse seaduse menetlemine Riigikogus 2003. aastal, kui poliitikud väljendasid sügavalt naistevaenulikke seisukohti.⁶ Sellised hoiakud näitavad selgelt, kui keeruline oli hakata Eestis käsitlema naiste ja inimõiguste teemasid, sest vaenulikkust oli palju nii rahva hulgas kui ka poliitikute seas. Kui Riigikogus menetleti 2014. aastal kooseluseadust, siis hakati Eesti LGBT Ühingut esmakordselt nägema kui organisatsiooni, kellel on valdkonnas eksperditeadmised. Enne seda oli tegemist küll oma sihtrühma koondava organisatsiooniga, kuid selle võimekus oma sihtrühma poliitmaastikul esindada oli veel vähene.

Nii inimõigustega tegelevad ühingud kui ka teised vabaühendused on kokku puutunud sellega, et neid ei võeta tõsiselt. 1990. aastatel vabaühenduste, avaliku sektori ja poliitikute vahetut suhtlemist ei toimunud, vabaühendusi ei kaasatud otsuste tegemisse ning nad ei osalenud õigusloomes.⁷ Hoiakud ja käitumine hakkasid muutuma 2000. aastate alguses. Oma osa selles oli tõenäoliselt ka 2002. aastal Riigikogus heaks kiidetud Eesti kodanikuühiskonna arengu kontseptsioonil.⁸ Kontseptsiooni vastuvõtmise taga oli vabaühenduste püüe luua alus vabaühenduste ja avaliku sektori koostööle, sestap olid vabaühenduste esindajad koostanud vastava dokumendi ja esitanud selle Riigikogule. Pärast põhjalikku dialoogi erakondade ja fraktsioonidega kiitis Riigikogu kontseptsiooni heaks ja sellest sai paljudeks

aastateks oluline kodanikuühiskonna arengu alusdokument.

Järgmine tähtis vahe-eesmärk saavutati 2000. aastate keskel, kui loodi kaasamise hea tava. 2012. aastast muutus riigivalitsemisse kaasamine sisuliselt kohustuslikuks. See on ette nähtud hea õigusloome ja normitehnika eeskirjaga⁹, mis peale mõju hindamise näeb ette ka lähtumise kaasamise heast tavast.¹⁰

Vabaühenduste katusorganisatsioon Vabaühenduste Liit (endise nimega Eesti Mittetulundusühingute ja Sihtasutuste Liit) koos koostööpartneritega seisis selle eest, et vabaühenduste kaasamine poliitikaotsustesse muutuks normiks, ja töötab praegugi koos teiste vabaühendustega selle nimel, et avalik sektor kaasaks vabaühendusi varakult ja sisuliselt. Kaasamine muutubki eriti tähtsaks ühiskonnas marginaliseeritud rühmadega seotud otsuste tegemisel ja inimõiguste kaitsel, sest vastasel korral võib domineerival positsioonil olev võim inimeste õigusi kitsendada või nende vajadusi mitte arvestada. Samal ajal on vajalik, et vabaühendused oleksid professionaalsed, valmis koostööd tegema ja inimesi kaasa tõmbama ning nende arvamusi koondama ja esindama. Eesti kodanikuühiskonna arengu kontseptsiooni ja kaasamise hea tavaga loodi vajalik baas, millele ehitada avaliku sektori ja vabaühenduste koostöö. Kuigi kaasamine on läinud oluliselt sisulisemaks, kui see oli näiteks kümme aastat tagasi, on vabaühendused siiski aeg-ajalt kriitilised selle suhtes, mil määral nende arvamusega tegelikult arvestatakse.

Seoses ühinemisvabadusega on olnud üksnes üksikuid juhtumeid, kui riik on takistanud elanike õigust ühineda. Omamoodi veidra näitena võib välja tuua vabaühenduste registreerimisest keeldumise nende nimevaliku tõttu. Mõned neist vaidlustest on jõudnud ka kohtusse. Näiteks ei saanud esialgu oma nime registreerida MTÜ Süvariik, kuna registriametnik pidas seda heade kommetega vastuolus olevaks. Registriametniku seisukohta toetas maakohtunik, kuid ringkonnakohus leidis¹¹, et maakohus sisustas süvariigi tähenduse valesti ning et maakohus jättis oma seisukoha olulises osas põhjendamata. Ühing kanti registrisse järgmisel päeval pärast ringkonnakohtu määrust.¹² Üldiselt on aga tegemist üksikjuhtumitega ning ühinemisvabaduse tagamisega pole Eestis süsteemseid probleeme täheldatud.

- ¹Kask, O. Paragrahv § 47; Kask, O., Ehrlich, S. A. Paragrahv 48. – Madise, Ü. et al. (toim). Eesti Vabariigi põhiseadus. Kommenteeritud väljaanne. Tartu: Sihtasutus Iuridicum 2020.
- ²Talalaev, H. Eesti Geiliikumine. Eesti võrdluses USA, Lääne- ja Ida-Euroopaga. Eesti Gei Noored 2010.

- [3](#)Hasartmängumaksu toetused. Sotsiaalministeerium. – <https://www.sm.ee/et/hasartmangumaksu-toetused>.
- [4](#)Inimõiguste aruanded 2007–2020. Eesti Inimõiguste Keskus. – <https://humanrights.ee/teemad/inimoigused-eestis/inimoiguste-aruanne/>.
- [5](#)2019. aasta Eurobaromeetri diskrimineerimisvaldkonna avaliku arvamuse uuring näitas, et 53% Eestis küsitletutest vastas, et tunneb ennast mugavalt, kui kõrgeimal valitaval ametikohal oleks teise etnilise taustaga inimene. Sama uuringu 2015. aasta tulemustes oli see näitaja 30%. 82% vastanutest tõdes, et tunneb ennast mugavalt, kui kõrgel poliitilisel kohal on naine; neli aastat varem oli see näitaja olnud ainult 57%. Sama tendents on ka hoiakutes teistesse rühmadesse. 52% vastanutest ütles, et tunneb ennast geist või lesbist kolleegiga mugavalt; 2015. aastal oli see näitaja 34%. Puudega kolleegi kõrval tunneb ennast mugavalt 75% inimestest; neli aastat varem oli see näitaja vaid 40%. Special Eurobarometer 493: Discrimination in the EU. Euroopa Komisjon. – <https://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/index.cfm/survey/getsurveydetail/ins> (06.11.2021).
- [6](#)Riigikogu stenogrammid. Võrdõiguslikkuse ja võrdse kohtlemise seaduse eelnõu (1198 SE) teine lugemine. – <https://stenogrammid.riigikogu.ee/et/200301221300#PKP-6893> (29.11.2021).
- [7](#)Laius, A. Väärtuste ja põhimõtete järgimine on vabaühenduste olemuses. – Hea Kodanik 21.12.2020, lk 8.
- [8](#)Lagerspetz, M. Naised ja mehed Eesti kodanikuühiskonnas, lk 167.
- [9](#)Hea õigusloome ja normitehnika eeskiri. – RT I, 29.12.2011, 228.
- [10](#)Kaasamise hea tava. Riigikantselei 2014. – <https://riigikantselei.ee/kaasamise-hea-tava>.
- [11](#)TlnRnK,, 2-19-16784, 11.06.2021.
- [12](#)Rammo, A. Kogunemis- ja ühinemisvabadus. – Rünne, E. (toim). Inimõigused Eestis 2022. Eesti Inimõiguste Keskus 2021. – <https://humanrights.ee/materjalid/inimoigused-eestis-2022/kogunemis-ja-uhinemisvabadus/> (07.01.2022).